

**ФОРМУВАННЯ КОМПЕТЕНЦІЙ СПЕЦІАЛЬНОГО
ПСИХОЛОГА ЩОДО КОРЕКЦІЇ ПОВЕДІНКИ РОЗУМОВО
ВІДСТАЛИХ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В СИТУАЦІЯХ ФРУСТРАЦІЇ**

Сєромаха Н.Є.

Надання психологічної допомоги дітям з порушеннями психофізичного розвитку є головним завданням діяльності спеціального психолога. В роботі з розумово відсталими учнями спеціальний психолог повинен вирішувати багато практичних завдань, серед яких окреме місце займає застосування психологічних впливів з метою корекції кризових, конфліктних станів у дітей.

Розумово відсталі діти зіштовхуються з великою кількістю фрустраційних ситуацій в процесі навчання, міжособистісного спілкування, що провокує виникнення деструктивних емоційно-поведінкових реакцій і станів. Тому спеціальний психолог повинен володіти знаннями про специфіку організації і зміст роботи з корекції поведінки розумово відсталих дітей в ситуаціях фрустрації; сформувати власні компетенції, наявність яких буде сприяти ефективній реалізації завдань корекційно-розвивального процесу.

Мета статті — проаналізувати зміст роботи практичного психолога з корекції поведінки розумово відсталих дітей в ситуаціях фрустрації і визначити основні компетенції спеціаліста, необхідні для ефективної реалізації корекційно-розвивального процесу.

Своєрідні умови становлення поведінки розумово відсталих дітей насамперед пов'язані з їх інтелектуальною неповноцінністю, що впливає на всі інші психічні сфери (В. Г. Петрова, І. В. Белякова). Своєрідне поєднання інтелектуальних, емоційно-вольових, афективних компонентів закладено в основу формування неадекватної поведінки розумово відсталої дитини (Л. С. Виготський, Н. Л. Коломінський, Ж. І. Шиф). Л. С. Виготський зазначає, що при розумовій відсталості співвідношення між інтелектом та

афектом інше, ніж при типовому розвитку, і що саме ця характеристика є важливою для розуміння особливостей психіки такої дитини. Н. Л. Коломінський, С. Л. Рубінштейн, В. Г. Петрова, Д. М. Ісаєв, В. М. Синьов також вказують на залежність таких дітей від власної афективності та ситуації. Порушення контролю за власними емоційними проявами, поведінкою та діяльністю з боку інтелектуальних функцій, зокрема, зниження критичності мислення, неможливість адекватно встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, призводить до безпосереднього реагування розумово відсталими дітьми на зовнішні подразники. Розумово відсталі молодші школярі не задумуються над наслідками поведінки для себе та оточуючих, схильні до некритичного наслідування інших, часто здійснюють безглузді поведінкові акти, які позбавлені мети та сенсу [2, с.86].

Г. Г. Запрягаєв, Д. Н. Ісаєв, В. М. Синьов, С. Я. Рубінштейн, О. П. Хохліна Ж. І. Шиф доводять, що розумово відсталі діти не можуть визначити мету власної діяльності, поведінки та спланувати, уявити свою дію, попередньо обміркувати наміри, самостійно обрати спосіб досягнення мети. Тому у розумово відсталих учнів молодшого шкільного віку спостерігаються такі примітивні форми поведінки, як польова та імпульсивна. Польова поведінка є залежною від зовнішніх подразників, а імпульсивна — від безпосередніх потреб. Обидві вони позбавлені цілеспрямованості й усвідомленості. Зазначені особливості пізнавальної та емоційно-вольової сфер відіграють важливу роль в реалізації поведінки розумово відсталої дитини молодшого шкільного віку при зіткненні з труднощами, в ситуаціях фрустрації [4, с.153].

Результати теоретичного та експериментального вивчення особливостей поведінки розумово відсталих дітей молодшого шкільного віку в ситуаціях фрустрації також вказують на агресивність, конфліктність, тривожність, неадекватність поведінкових реакцій учнів у складних ситуаціях в процесі їхньої діяльності (Б. Г. Ананьєв, Л. С. Виготський, А. І. Капустін, Н. Л. Коломінський, С. Ю. Конопляста, О. В. Липа, В. І. Лубовський,

М. П. Матвєєва, В. М. Синьов, Л. І. Фомічова, О. П. Хохліна, Ж. І. Шиф та ін.). Це дозволило дійти висновку про необхідність організації спеціальної комплексної роботи з корекції поведінки розумово відсталих дітей в ситуаціях фрустрації.

Роботу з корекції поведінки в ситуаціях фрустрації слід розпочинати якомога раніше, проте наше дослідження доводить, що найбільш ефективним для початку такої роботи є молодший шкільний вік. Дане стверження пояснюється тим, що саме з переходом до школи змінюється соціальна ситуація розвитку розумово відсталої дитини, виникають труднощі адаптації дітей до умов найближчого оточення, що зовнішньо проявляється у негативних емоційних реакціях, виникненні дезадаптивних форм поведінки (В. І. Бондар, О. Проскурняк, О. А. Мартиненко). В той же час позитивним джерелом розвитку поведінки дітей в цьому віці виступає зростання рівня загальної усвідомленості, довільності всіх психічних процесів, зокрема зміцнення регулюючої функції мислення, покращення вміння вербалізувати власні вчинки (Б. Г. Ананьєв, М. Р. Грановська, І. Ю. Кулагіна, В. С. Мухіна, І. М. Никольська, Р. В. Овчарова). Організація процесу корекції поведінки розумово відсталих дітей в молодшому шкільному віці може сприяти більш успішному становленню особистості розумово відсталого учня в період пубертату, “безболісному протіканню” кризи підліткового віку.

Зміст роботи спеціального психолога з корекції поведінки розумово відсталих дітей в ситуаціях фрустрації складається з чотирьох основних етапів:

- діагностичного;
- мотиваційного;
- корекційно-розвивального;
- оціночного.

І. Діагностичний етап роботи спрямовується на виявлення показників, інформація про які стане важливим підґрунтям для організації подальшої корекційно-розвивальної роботи. Спеціальний психолог підбирає і

проводить комплекс психодіагностичних методик, спрямованих на виявлення:

- міри усвідомлення і розуміння дітьми проблемних ситуацій в їх житті, характеру ситуацій фрустрації;
- особливостей емоційної сфери дітей, видів емоційного реагування в ситуаціях фрустрації;
- особливостей вольової регуляції поведінки розумово відсталих дітей, ступеня довільності дій;
- схильності до агресивних дій, поведінкових відхилень.

Організація діагностичної роботи в умовах шкільного навчання дозволяє спеціалісту спостерігати зміст ситуацій, які є фрустраційними для дітей, їх типові реакції, своєчасно корегувати поведінку в складних ситуаціях навчання, спілкування та дослідити ефективність застосованих прийомів психокорекції.

Наявність ситуацій фрустрації провокує розумово відсталих дітей на імпульсивну, агресивну поведінку, при цьому агресія виступає як форма поведінки, яку вони засвоїли від найближчого оточення [2, с.104]. З огляду на те, що ворожість, нестриманість, агресія у школярів з розумовою відсталістю реалізується за шаблоном, який дитина засвоїла в процесі взаємодії з найближчим соціальним оточенням, необхідно оптимізувати соціальне середовище дитини, і паралельно проводити роботу з розвитку звичок соціально схвалюваної, нормативної поведінки в ситуаціях фрустрації.

Роботу з корекції поведінки в ситуаціях фрустрації слід розпочинати якомога раніше, проте наше дослідження доводить, що найбільш ефективним для початку такої роботи є молодший шкільний вік. Дане стверження пояснюється тим, що саме з переходом до школи змінюється соціальна ситуація розвитку розумово відсталої дитини, виникають труднощі адаптації дітей до умов найближчого оточення, що зовнішньо проявляється у негативних емоційних реакціях, виникненні дезадаптивних форм поведінки (В.І.Бондар, О.Проскурняк, О.А.Мартиненко). В той же час позитивним

джерелом розвитку поведінки дітей в цьому віці виступає зростання рівня загальної усвідомленості, довільності всіх психічних процесів, зокрема зміцнення регулюючої функції мислення, покращення вміння вербалізувати власні вчинки (Б. Г. Ананьєв, М. Р. Грановська, І. Ю. Кулагіна, В. С. Мухіна, І. М. Никольська, Р. В. Овчарова). Організація процесу корекції поведінки розумово відсталих дітей в молодшому шкільному віці може сприяти більш успішному становленню особистості розумово відсталого учня в період пубертату.

Психологічну корекцію окремих деструктивних поведінкових аспектів слід проводити в реально створених практичних ситуаціях у взаємодії з оточенням розумово відсталих дітей, розвиваючи у них «правильні», соціально схвалювані форми реагування в ситуаціях фрустрації. Проте корекційно-розвивальна робота з буде ефективною за умови проведення попередньої роботи з формування знань розумово відсталих дітей про види ситуацій фрустрації в діяльності, розвиток у дітей позитивного емоційного стану, навичок вольової регуляції, що створює своєрідний регулятивний плацдарм для розвитку поведінки розумово відсталих дітей.

Реалізація корекційної програми включає три вище зазначені послідовні етапи — мотиваційний, корекційно-розвивальний та оціночний.

II. Основним завданням **мотиваційного етапу** є стимулювання інтересу в розумово відсталих дітей до подальшої роботи, первинне знайомство дітей із проблемою, згуртовування групи. Результат досягається завдяки використанню психологом таких засобів роботи, як бесіда, гра, малювання, створення нескладних проблемних ситуацій.

III. **Корекційно-розвивальний етап** передбачає блочну систему проведення занять. Пропонуємо наступні блоки: когнітивно-змістовний, емоційний, регулятивний, поведінковий. Корекційно-розвивальний етап спрямовується на корекційний розвиток адекватних ситуації форм поведінки, усвідомленої організації розумово відсталою дитиною дій в ситуаціях

фрустрації, елементів довільної поведінки, корекцію негативних афективно-динамічних та поведінкових реакцій.

Когнітивно-змістовний блок.

Мета когнітивно-змістовного блоку — формування знань розумово відсталих дітей про види ситуацій фрустрації в діяльності, конструктивні способи їх розв'язання.

Завдання блоку:

1. Сформувати в учнів уявлення про види ситуацій фрустрації, виділити їх характерні ознаки, показати негативний вплив невирішених ситуацій фрустрації на результат діяльності.

2. Сформувати адекватне, безбоязне відношення до труднощів, які можуть виникати в процесі діяльності, взаємодії з оточенням.

3. Ознайомити дітей з когнітивними, емоційними, поведінковими способами розв'язання ситуацій фрустрації, показати переваги конструктивних способів реагування.

4. Розширити, закріпити знання про деякі види соціально-нормативної поведінки, практичне застосування яких може сприяти конструктивному вирішенню ситуацій фрустрації.

Предмет корекційно-розвивальної роботи: пізнавальна сфера розумово відсталих молодших школярів.

Засоби роботи психолога: розповідь, бесіда, пояснення, переконання, навіювання, робота з текстовими джерелами інформації, диспут, аналіз ситуацій, рольові ігри, які моделюють конструктивні види поведінки в різних складних ситуаціях.

2. Емоційний блок.

Мета блоку — розвиток у дітей позитивного емоційного стану, навичок емоційної регуляції.

Завдання блоку:

1. Зняття емоційного напруження.

2. Підвищення самоконтролю у відношенні проявів власного

емоційного стану в процесі навчальної діяльності, спілкування.

3. Корекція тривожності в дітей.

4. Психом'язове тренування.

Предмет корекційно-розвивальної роботи: емоційна сфера розумово відсталого дитини.

Засоби роботи психолога: психогімнастичні ігри, техніки, вправи, релаксаційний тренінг, малювання.

3. *Регулятивний блок.*

Мета блоку — корекція недостатності вольової саморегуляції в ситуаціях фрустрації, корекційний розвиток умінь поетапного розв'язання ситуацій фрустрації розумово відсталими молодшими школярами.

Завдання:

1. Підвищення мотивації виконуваної діяльності, створення ситуацій успіху.

2. Розвиток умінь орієнтуватися в складних завданнях на матеріалізовані опори різної складності, від прописаних алгоритмів до опор схематичного плану, піктограм.

3. Навчання поетапного розв'язання ситуацій фрустрації, корекція недостатності вольової саморегуляції із застосуванням матеріалізованих опор.

На даному етапі перед психологом важливою виступає задача поступового ускладнення вимог до мовленнєвого опосередкування поведінки дітей: від обов'язкового розгорнутого промовляння мети, етапів діяльності до промовляння пошепки основних шагів діяльності, і, наприкінці, до згорнутого планування “про себе”. У вербалізації дій вбачалася необхідна умова осмислення дитиною поставленого перед нею завдання, його конкретизації, оцінки адекватності засобів досягнення та отриманого результату.

4. Навчання адекватно оцінювати результати власної діяльності, та діяльності інших дітей за запропонованими матеріалізованими критеріями.

Предмет корекційно-розвивальної роботи: мотиваційно-вольова сфера розумово відсталих дітей, діяльнісний компонент інтелектуальної сфери.

Засоби роботи психолога: спеціальні міри заохочення, позитивної оцінки, створення ситуацій успіху; рішення проблемних ситуацій, застосування матеріалізованих алгоритмів розв'язання складних ситуацій, піктограм, матеріалізованих критеріїв оцінки дій.

4. Поведінковий блок.

Мета поведінкового блоку — психологічна корекція поведінкових аспектів, міжособистісних стосунків розумово відсталих дітей.

Завдання блоку:

1. Формування “ненасильницької” моделі поведінки.
2. Корекція агресивності у дітей.
3. Корекція дитячої імпульсивності, нестриманості.
4. Зняття конфліктності та емоційного напруження у дітей.
5. Психом'язове тренування.

Предмет корекційно-розвивальної роботи: поведінкова, емоційна сфера розумово відсталих дітей.

Засоби роботи психолога: моделювання проблемних ситуацій в діяльності та спілкуванні, аналіз заданих ситуацій, обговорення літературних творів, вправа, привчання, впровадження бажної поведінки у повсякденне життя.

IV. Метою **оціночного етапу** психокорекції виступає психологічне дослідження результатів позитивного впливу корекційної роботи з розвитку конструктивних форм поведінки в ситуаціях фрустрації у розумово відсталих дітей.

Отже, у відповідності із зазначеним вище можна виділити **основні компетенції спеціального психолога** щодо корекції поведінки розумово відсталих молодших школярів в ситуаціях фрустрації. Практичний психолог повинен володіти:

- умінням проводити психологічне дослідження з метою виявлення наявного рівня суб'єктивних репрезентацій ситуацій фрустрації в свідомості розумово відсталих дітей та їх об'єктивних емоційно-поведінкових проявів;
- необхідними методами психокорекції, консультування, які можуть бути застосовані в процесі реалізації процесу корекції поведінки;
- навичками розробки та організації корекційно-розвивальної програми, її змісту, системи проведення занять;
- різноманітними прийомами надання психологічної допомоги в ситуаціях фрустрації, які, в свою чергу, характеризуються високою афективністю та необхідністю термінового втручання спеціаліста.

Зазначений спектр професійних знань, умінь, практичного досвіду спеціального психолога визначає готовність спеціаліста до успішної діяльності щодо корекції поведінки розумово відсталих дітей.

Література:

- 1. Дефектологічний** словник: навчальний посібник / За редакцією В. І. Бондаря, В. М. Синьова. — К.: МП Леся, 2011. — 528 с.
- 2. Маллаев Д.М.** Психология общения и поведения умственно отсталого школьника / Маллаев Д. М., Омарова П. О., Бажукова О. А. – СПб.: Речь, 2009, 160с.
- 3. Мамайчук И.И.** Психокоррекционные технологии для детей с проблемами в развитии / Ирина Ивановна Мамайчук. - СПб.: Речь, 2004. - 400с.
- 4. Синьов В. М.** Психология розумово відсталої дитини : підручник / В. М. Синьов, М. П. Матвєєва, О. П. Хохліна. —К., 2008. — 359 с.

Анотація. Серомаха Наталія Євгенівна. Формування компетенцій спеціального психолога щодо корекції поведінки розумово відсталих молодших школярів в ситуаціях фрустрації.

В статті розкривається зміст роботи і основні компетенції спеціального психолога щодо корекції поведінки розумово відсталих дітей

молодшого шкільного віку в ситуаціях фрустрації.

Ключові слова: поведінка, розумово відсталі діти, ситуація фрустрації, компетенції.

Аннотація. Серомаха Наталья Евгеньевна. Формирование компетенций специального психолога по коррекции поведения умственно отсталых младших школьников в ситуациях фрустрации.

В статье раскрывается содержание работы и основные компетенции в работе специального психолога по коррекции поведения умственно отсталых детей в ситуациях фрустрации.

Ключевые слова: поведение, ситуация фрустрации, компетенции, умственно отсталые дети.

Annotation. Sieromakha Natalia. Formation of special competence of the psychologist on correction of behavior of mentally retarded younger schoolboys in situations of frustration .

The article reveals the contents of the core competencies and special psychologist on Behavioural retarded children of primary school age in situations of frustration.

Key words: behavior of mentally retarded children, the situation of frustration.